

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.34.01:330.101.2

ПОБУДОВА ДЕСКРИПТИВНО-КАТЕГОРІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

**Верхоглядова Н.І., д.е.н.,
Кононова І.В., к.е.н.**

ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Стаття присвячена дослідженню складових понятійно-категоріального апарату розвитку соціально-економічних систем. Доведено, що систематизація понять та категорій, які використовуються в ході дослідження складного та багатогранного процесу розвитку соціально-економічної системи, виявлення існуючих взаємозв'язків між цими поняттями та категоріями є завданнями особливої важливості. Пропонується для вирішення вказаних завдань побудувати дескриптивно-категоріальну модель, яка є моделлю описового виду, що ґрунтується на емпіричних дослідженнях. Її використання у спрощеному, найбільш зрозумілому вигляді дозволить встановити взаємозв'язки між окремими поняттями та категоріями. Згідно побудованої моделі, розглянуто такі поняття та категорії, як соціально-економічна системи, їхні властивості, розвиток, рівень, характер та стійкість розвитку, середовище системи, чинники середовища, його мінливість, адаптивність соціально-економічної системи. Побудована дескриптивно-категоріальна модель дозволяє впорядкувати вказані поняття та категорії, що значно спрощує розуміння існуючих між ними взаємозв'язків. На відміну від інших, дана модель розглядає окремі поняття та категорії не відособлено, а у їх взаємодії та взаємозв'язку. Побудова такої моделі служить підґрунтям для більш поглибленого вивчення протікання процесу розвитку системи.

Ключові слова: соціально-економічна система, розвиток, рівень розвитку, стійкість, адаптивність, середовище, мінливість

УДК 330.34.01:330.101.2

CONSTRUCTION OF DESCRIPTIVE CATEGORY MODEL FOR DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

**Verhoglyadova N., Dr.of Econ.Sc.
Kononova I., PhD in Economics**

Prydniprovs'ka state academy of civil engineering and architecture, Dnipro

The article is devoted to the study of the components of the conceptual-categorical apparatus for the development of socio - economic systems. It has been proved that the systematization of concepts and categories used in the study of a complex and

multifaceted process of development of the socio-economic system, the identification of existing relationships between these concepts and categories are of particular importance. To solve these problems it was proposed to construct a descriptive-categorical model, which is a model of a descriptive type, based on empirical research. Its use in simplified, most comprehensible form would allow establishing interrelations between separate concepts and categories. According to the constructed model, such concepts and categories as socioeconomic systems, their properties, development, level, character and stability of development, the environment of the system, factors of the environment, its variability, and adaptability of the socio-economic system are considered. The constructed descriptive-categorical model allows sorting out the above concepts and categories, which greatly simplifies understanding of the existing interrelationships between them. Unlike the others, this model considers separate concepts and categories not isolated, but in their interaction and interconnection. The construction of such a model serves as the basis for a more in-depth study of the course of the process of development of the system.

Keywords: socio-economic system, development, level of development, stability, adaptability, environment, variability

Актуальність проблеми. Понятійно-категоріальний апарат дослідження розвитку соціально-економічних систем є системою погоджених та взаємозалежних понять і категорій, позначених словами та словосполученнями, необхідних для теоретичного пізнання протікання процесу розвитку соціально-економічної системи. Загальнотеоретичні поняття, пов'язані з розвитком соціально-економічних систем, є формою конкретного мислення, що вкладається в логічно оформлену систему узагальнених ідей та уявлень про сутність та будову соціально-економічної системи, феномен розвитку як однієї з основних її властивостей, а також поняття та категорії з ним пов'язані.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретико-методичні та практичні аспекти забезпечення розвитку соціально-економічних систем як цілеспрямованого процесу розглянуто в працях таких науковців, як М. Афанасьєв, В. Рогожин, В. Рудика [1], Х. Баш [2], О. Беляєв, А. Бебело [3], І. Богатирьов [4], В. Базидевич [5], В. Семененко, Д. Коваленко [6], С. Мочерний, М. Довбенко [7], Ю. Погорелов [8], А. Сірко [9] та інших.

В їхніх роботах сформовано бачення соціально-економічної системи, розглянуто підходи до розуміння сутності такого поняття «розвиток», висвітлено особливості розвитку соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (макро-, мезо- та мікро-рівня), визначено

чинники, що впливають на процес розвитку соціально-економічних систем.

Особливої цінності набувають дослідження авторами окремих категорій, що є пов'язаними з розвитком та процесом його забезпечення (мінливості, стійкості, адаптивності тощо). Водночас, варто приділити більше уваги формуванню цілісної моделі яка б дозволила відобразити зв'язки між різними категоріями, пов'язаними з розвитком соціально-економічних систем.

Мета роботи. Дана стаття присвячена поглибленому вивченню зв'язків між поняттями та категоріями, що застосовуються в рамках понятійно-категоріального апарату дослідження розвитку соціально-економічних систем та формування на цій основі дескриптивно-категоріальної моделі розвитку соціально-економічних систем.

Викладення основного матеріалу дослідження. В ході формування понятійно-категоріального апарату дослідження розвитку соціально-економічних систем усім поняттям та категоріям має надаватися визначення, яке має бути чітким і конкретним. При цьому, у визначення окремого поняття не обов'язково мають входити усі притаманні йому ознаки, проте воно має відображати основні його елементи та зв'язки, що існують між ними.

Важливим етапом формування понятійно-категоріального апарату дослідження розвитку соціально-економічних систем є категоризація понять – створення категорій.

Категоріями в економіці прийнято називати універсальні поняття, що є вищим рівнем наукового узагальнення стійких істотних внутрішніх і зовнішніх зв'язків економічних процесів і явищ. В контексті дослідження розвитку соціально-економічних систем, слід зазначити, що категорії відображають зв'язки, що утворилися між соціально-економічною системою та її середовищем (внутрішнім та зовнішнім), які в свою чергу, впливають на протікання процесу розвитку соціально-економічної системи. Ці категорії є об'єктивно-суб'єктивними утвореннями, адже вони, з одного боку, мають значення, якими їх наділяє об'єктивна реальність, а з іншого боку, є породженням інтелектуальних зусиль економістів, що конструюють їх, класифікують, узагальнюють раніше вироблені поняття.

Вироблення понять і категорій дослідження розвитку соціально-економічних систем, їх коригування, наповнення новим змістом,

впровадження в практичну діяльність соціально-економічних систем на різних рівнях ієрархії ґрунтується на результатах інтелектуальної діяльності багатьох поколінь економістів

Водночас, слід зауважити, що проблема дослідження та встановлення взаємозв'язків між різними соціально-економічними категоріями, пов'язаними з розвитком соціально-економічних систем, знаходяться в центрі уваги сучасних економічних досліджень як теоретичного, так і прикладного характеру. Для того, що впорядкувати встановлені в ході нашого попереднього дослідження взаємозв'язки між окремими соціально-економічними категоріями пропонуємо побудувати дескриптивно-категоріальну модель.

Дескриптивно-категоріальні моделі є моделями описового виду, що ґрунтуються на емпіричних спостереженнях. Вони включають досить незначну кількість елементів моделі (категорій) та пояснюють економічні взаємозв'язки між ними так, як вони існують в реальному світі, але в уніфікованій тобто спрощеній формі. Дескриптивно-категоріальна модель описує реальний процес взаємодії між різними категоріями в складних ситуаціях (зокрема, в умовах непевності або невизначеності).

На рисунку 1. наведено дескриптивно-категоріальну модель розвитку соціально-економічної системи, яка дозволяє встановити взаємозв'язки між окремими поняттями та категоріями.

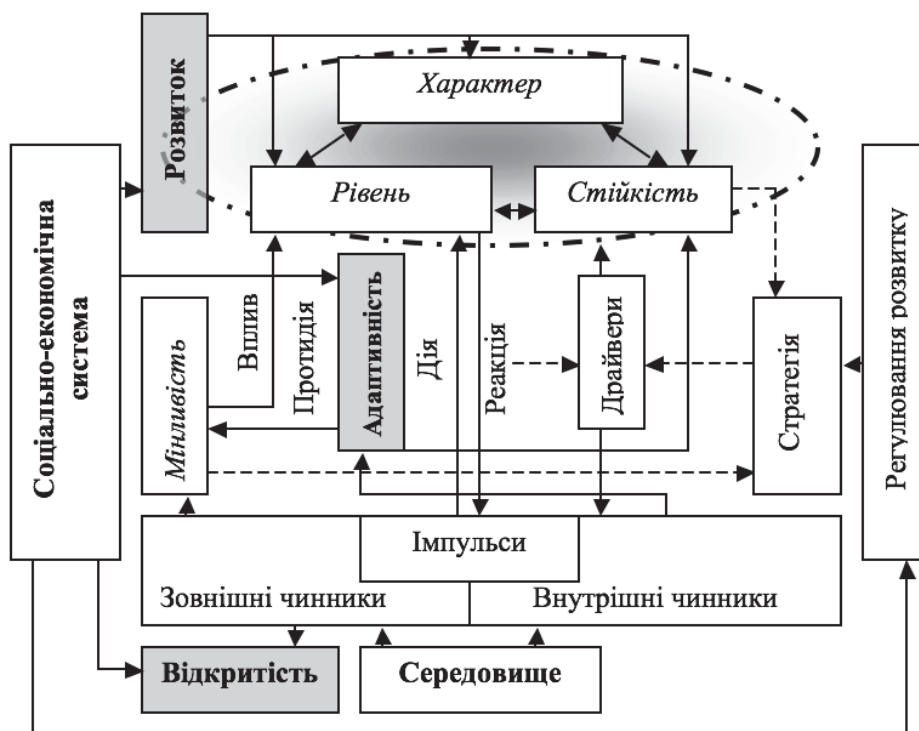

Рис. 1. Дескриптивно-категоріальна модель розвитку соціально-економічної системи
Побудовано авторами

Так, згідно побудованої моделі, розглянуто такі поняття та категорії, як соціально-економічна системи, властивості соціально-економічних систем, розвиток соціально-економічної системи, рівень, характер та стійкість розвитку, середовище соціально-економічної системи, чинники зовнішнього та внутрішнього середовища, мінливість зовнішнього середовища, адаптивність соціально-економічної системи тощо.

При цьому, згідно запропонованої моделі розвиток може вважатися однією з основних властивостей соціально-економічної системи. Слід зазначити, що в контексті нашого дослідження серед усього розмаїття численних властивостей систем до складу побудованої дескриптивно-категоріальної моделі було включено лише ті властивості соціально-економічної системи, що мають найбільш тісний взаємозв'язок з розвитком, який також належить до основних властивостей системи. До інших основних властивостей соціально-економічної системи пропонується відносити її відкритість, що відбиває взаємозв'язок між соціально-економічною системою та її зовнішнім середовищем, а також адаптивність соціально-економічної системи, яка визначає обумовлену її внутрішніми чинниками здатність пристосовуватися до змін чинників зовнішнього середовища.

Щодо розвитку соціально-економічних систем, то проаналізувавши визначення, надані науковцями поняттю «розвиток» нами було систематизовано підходи до його трактування за сутнісною та результативно-наслідковою компонентами. За сутнісною компонентою запропоновано виокремлювати три основні підходи: трансформаційний, динамічний та процесний. Відповідно до трансформаційного підходу, розвиток визначається як результат трансформації підприємства, що виявляється у зміні його основних характеристик під впливом внутрішніх або зовнішніх сил. Відповідно до динамічного підходу, розвиток трактується як рух або цілеспрямоване переміщення підприємства з одного стану до іншого, що має певний вектор спрямованості. Відповідно до процесного підходу, розвиток трактується як певний процес тобто як сукупність цілеспрямованих видів діяльності з допомогою яких відбуваються зміна попереднього стану підприємства майбутнім.

Згідно результативно-наслідкової компоненти пропонується виокремлювати наступні підходи: спрощений, кількісний, якісний, комбінований, адаптаційний та комплексний.

Згідно спрощеного розуміння сутності поняття «розвиток» не акцентується увага на характері результатів розвитку. Тобто поняття розвитку згідно спрощеного підходу є надто загальним і потребує подальшого уточнення.

Згідно кількісного підходу розвиток передбачає кількісний характер його результатів. За цим підходом не враховуються результати розвитку, що носять якісний характер.

Згідно якісного підходу розвиток передбачає якісний характер його результатів. Тобто акцент робиться саме на якісних результатах розвитку, упускаючи кількісні результати.

Комбінований підхід, який, на нашу думку є найбільш повним, передбачає врахування як якісних, так і кількісних змін.

Ми вважаємо найбільш прийнятним до застосування двохкомпонентного підходу до розуміння сутності поняття розвитку, який передбачає поєднання процесного підходу за сутнісною компонентою та комплексного підходу за результативно-наслідковою компонентою

У загальнотеоретичному аспекті категорія розвиток розкриває характер змін, що відбуваються в соціально-економічній системі. Іншими словами, це послідовність переходів соціально-економічної системи з одного стану в інший від початку її створення до дати припинення її діяльності.

Розвиток є незворотнім процесом, який забезпечує спонтанні чи керовані переходи від одного неповторного стану до іншого через процеси змін. Незворотність кожного конкретного економічного стану соціально-економічної системи забезпечується неможливістю повного повторення різноманітності, якості, кількості і сили впливу факторів, які його визначили.

При трактуванні сутності розвитку соціально-економічної системи першоосновою слід вважати різноманітні зміни (внутрішнього і зовнішнього характеру), які виступають результатом взаємодії економічних предметів (об'єктів), їх різних рис і властивостей. Соціально-економічні зміни в системі носять об'єктивний характер, тобто не залежать від волі і бажання людини (власників, менеджерів, працівників, інвесторів, кредиторів тощо).

Процесу розвитку соціально-економічної системи характерні наступні властивості:

- протікання під впливом різних факторів, потреб, інтересів, економічних суперечностей;
- незворотність;
- спрямованість;
- закономірність;
- стрибкоподібність, циклічність;
- довгостроковий період.

Слід розглянути також основні характеристики розвитку. Згідно результатів нашого дослідження, розвиток соціально-економічної системи має наступні характеристики:

- рівень розвитку;
- характер розвитку;
- стійкість розвитку.

Ці характеристики взаємопов'язані між собою та взаємообумовлюють одна одну.

Оскільки соціально-економічна система є відкритою, рівень її розвитку під дією імпульсів, що створюються чинниками не лише внутрішнього, але й зовнішнього середовища. Зовнішні чинники середовища соціально-економічної системи формують мінливість зовнішнього середовища, що також впливає на рівень розвитку соціально-економічної системи.

До впливу мінливості зовнішнього середовища соціально-економічна система пристосовується завдяки такій притаманній їй властивості, як адаптивність. Саме завдяки внутрішній, притаманній самій будові системи, протидії через механізм адаптації відбувається пристосування системи до нових умов, що обумовлює стійкість її розвитку. При цьому, стійкість варто розглядати як одну з головних умов забезпечення висхідної спрямованості траєкторії розвитку системи.

Ступінь мінливості зовнішнього середовища та стійкість розвитку соціально-економічної системи є підґрунтям для вибору стратегії розвитку, в рамках якої розробляються певні механізми забезпечення розвитку – драйвери розвитку, які формуються з врахуванням реакції на дію імпульсів розвитку. Застосування розроблених драйверів розвитку впливає на всі характеристики розвитку соціально-економічної системи – його рівень, характер і стійкість. Вибір стратегії та розробка драйверів розвитку є складовими єдиного механізму регулювання розвитку соціально-економічних систем.

Висновки. Таким чином, в ході дослідження взаємозв'язків між поняттями та категоріями було побудовано описово-категоріальну модель розвитку соціально-економічних систем. Водночас, розгляд взаємозв'язків між різними категоріями, що застосовуються в ході дослідження розвитку соціально-економічної системи, у вигляді описово-категоріальної моделі є лише першим етапом, що створює підґрунтя для більш поглибленого вивчення протікання процесу розвитку системи як притаманного їй руху в конкретних умовах простору та часу під впливом певних чинників. Отже, наступним етапом нашого дослідження буде побудова складної атрибутивної моделі розвитку соціально-економічної системи синергетичного типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афанасьев Н.В. Управление развитием предприятия / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка. – Х.: «ИНЖЭК», 2003. – 184 с.
2. Баш Х. Модель Национальной Экономки – новая экономическая система / Хайдар Баш. – Казань : Идел-пресс, 2011. – 160 с.
3. Беляєв О. О. Політична економія : навч. посіб. / О. О. Беляєв, А. С. Бебело. – К.: КНЕУ, 2001. – 328 с.
4. Богатирьев І.О. Управління розвитком підприємства (за матеріалами малих підприємств меблевої промисловості України): автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / І.О. Богатирьев. Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. – К., 2004. – 24 с
5. Економічна теорія : Політекономія : підручник [Електронний ресурс] / за ред. В. Д. Базилевича // Знання-Прес. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://pidruchniki.com/1246122039915/politekonomiya/ekonomichna_sistema_sutnist_tsili_osnovni_strukturni_elementi_tipi_ekonomichnih_sistem.
6. Економічна теорія. Політекономія : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Семененка, Д. І. Коваленка. – К. : ЦУЛ, 2010. – 360 с.
7. Мочерний С. В. Економічна теорія [Електронний ресурс] / С. В. Мочерний, М.В. Довбенко. – К. : Академія, 2004. – 856 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/knigi/118-ekonomichna-teorya-mocherniy-sv.html>.
8. Погорелов Ю.С. Развитие предприятия: понятия та виды // Культура народов Причерно- морья.– 2006.– №88. – С. 75–81.
9. Сірко А. В. Економічна теорія. Політекономія : навч. посіб. / А. В. Сірко. – К.: ЦУЛ, 2014. – 416 с.